

Varför går det inte att få rätt mot en journalist?

– om etisk och juridisk prövning av medier

Ola Sigvardsson*

Frågan i rubriken skulle kunna vara formulerad av någon som försökt få rätt mot en journalist – och misslyckats. Sådana finns det gott om. Men det finns också de som lyckats.

Varför misslyckas vissa och hur ska man göra för att få rätt?

En grundbult är ansvarig utgivare. Såväl press som etermedier måste ha en ansvarig utgivare. Tanken är att det alltid ska finnas någon att ställa till svars för det som publiceras. Det är dels ett juridiskt ansvar, som prövas i domstol, men det är också ett etiskt ansvar som för pressen prövas av *Allmänhetens Pressombudsman, PO*, och *Pressens Opinionsnämnd, PON*, och för marknadsända etermedier i *Granskningsnämnden*. I det senare fallet handlar det till exempel om *Sveriges Radio*, *Sveriges Television* och *TV4*.

Med ett sådant ansvar för utgivaren följer också befogenhet, det vill säga en rätt att helt självständigt besluta om mediets innehåll.

* Ola Sigvardsson är journalist och Allmänhetens pressombudsman (PO).

Låt oss säga att en läsare, lyssnare eller tittare tycker att något saknas i mediets bevakning. Till exempel för lite om äldre frågor, klimatkrisen eller vaccinationer. En sådan synpunkt kan alltid framföras till ansvarig utgivare, men han eller hon kan aldrig tvingas att följa rådet. Det hjälper inte att vända sig till PO eller stämma tidningen inför domstol, utgivaren har en absolut rätt att bestämma vad som ska publiceras.

I detta fall stämmer kapitlets rubrik: det går inte att få rätt om man är oenig med utgivaren.

Men låt oss säga att läsaren vänder sig mot något som är publicerat. Vi säger att det handlar om en artikel som driver tesen att minskande antal vaccinationer av barn leder till risker för folkhälsan. Läsaren är av en annan åsikt, menar till exempel att risken för biverkningar av vaccin är för stora för det enskilda barnet och att det därför måste stå varje förälder fritt att avstå utan att pekats ut som ett hot mot folkhälsan. Han eller hon menar att detta är väsentlig information som allmänheten måste få ta del av.

Inte heller i denna situation har läsaren, lyssnaren eller tittaren makt eller möjlighet att tvinga utgivaren till nya, kompletterande publiceringar. Vare sig domstol, PO eller Granskningsnämnd går att ta hjälp av. Utgivaren bestämmer.

Men om läsaren hävdar att det som publicerats är fel? Ett sakfel. Då kommer saken i ett lite annat läge.

Domstol går fortfarande inte att använda sig av – rättsväsendet prövar inte sakfel i medierna.

Enligt pressetiken finns ändå en skyldighet för utgivaren att överväga en rättelse. I de pressetiska regler står att *”Felaktigheter ska rättas, när det är påkallat”*.

Regeln innebär att det som kan påvisas vara fel ska korrigeras. Att utgivare och läsare är oense om hur världen ser ut är inte nog. Till exempel att läsaren anser att tidningen har fel som skriver att sjunkande vaccinationstal hotar folkhälsan. Det är inte grund för en rättelse, för det krävs att felet kan beläggas.

När det gäller det pressetiska systemet, PO och PON, kan dessa pröva sakfel som skadat enskilda, utpekade personer. Men då prövas inte själva sakfelet, utan hur allvarlig skadan är för den utpekade. Det kan leda till fällning i Pressens Opinionsnämnd, med följd att tidningen kritiserats offentligt för att ha brutit mot god publicistisk sed.

Allmänna sakfel, som inte skadat en enskild, utpekad person prövas emellertid inte av PO och PON.

I Granskningsnämnden, som är en del av Myndigheten för press, radio och TV, är det lite annorlunda. Till den går det att anmäla om man anser att till exempel Sveriges Radio eller Sveriges Television publicerat något som är osakligt eller partiskt.

I vaccinexemplet ovan misstänker jag att den klagande inte skulle få rätt i Granskningsnämnden heller. Så länge en uppgift har stöd, till exempel av vetenskapen, har medierna ingen skyldighet att vid varje enskild publicering ge utrymme åt dem som betvivlar vad som publiceras. Och i fallet med vaccinationer är det vetenskapliga stödet massivt för att de är av godo.

Men hade till exempel ett SVT-program hävdats att vaccinationer är av ondo hade det sannolikt kunnat fällas i Granskningsnämnden. För att undvika en fällning hade det krävts balans genom att den vetenskapliga synen också hade redovisats.

Så även om läsaren, lyssnaren, tittare hävdar att det rör sig om ett sakfel kan det vara svårt att få rätt mot en journalist. Även här är utgivarens uppfattning oftast utslagsgivande.

Medier – en offentlig arena?

I anmälningarna till PO möter jag ofta uppfattningen från allmänheten att tidningar är offentliga arenor där vem som helst ska få tala fritt. Att neka att ta in en insändare blir i det perspektivet något som kan liknas vid censur.

Det är begripligt att en del har den här synen på pressens roll. Det är nämligen en bild som pressen själv odlat under lång tid. Den vill se sig – och är ofta – den lokala arenan för samtal i samhällsviktiga frågor. Den rollen kan till och med anses vara ett av pressens viktigaste skäl för att finnas till. Att allmänhetens möjligheter att komma till tals på denna arena begränsas av ansvarig utgivares rätt att bestämma vad som ska publiceras, är lätt att glömma bort vid högtidstalen.

Även om läsare och utgivare är överens om att tidningens insändarsidor och kommentarsfält är en offentlig arena, är det utgivaren ensidigt som sätter gränserna för samtalet.

Etikens möjligheter

Det pressetiska systemets uppgift är att hjälpa enskilda människor som behandlats illa i tidningar och tidskrifter och i vissa fall webbplatser och konton i sociala medier (de som är knutna till medlemmar av *TU* –

Medier i Sverige och *Sveriges Tidskrifter* eller frivilligt anslutit sig).

Genom att göra en anmälan till PO, enklast via hemsidan *po.se*, startar en process. Den bygger på yttrandet från både den utpekade och tidningens utgivare, som vägs samman i ett beslut av PO. Det kan antingen resultera i en avskrivning eller en hänskjutning till PON, med rekommendation om fällning. Om PO avskriver en anmälan kan beslutet överklagas till PON.

PON är en partssammansatt nämnd med representanter för medierna, allmänheten och rättsväsendet. Mer om PONs sammansättning och uppdrag finns att läsa på hemsidan.

Vid en fällning ska tidningen publicera beslutet omgående. Anmälaren avgör själv om han eller hon vill vara anonym i den publiceringen.

PON skickar även sina beslut till nyhetsbyråerna, vilket kan göra att ett stort antal tidningar publicerar nyhetstelegram om fällningen. På så sätt kan en fällning få mycket stort genomslag i hela landet, vilket bidrar till upprättelsen för den enskilde. För det är i offentligheten runt PON:s beslut som upprättelsen ligger.

En fällning i PON är ett sätt att få rätt mot en journalist.

Få begär pengar

Den fällda tidningen ska även betala en administrativ avgift, vars storlek beror på tidningens upplaga. Tidningar över 10 000 i upplaga ska betala 32 000 kronor. Tidningar med lägre upplaga samt rena nättidningar betalar 13 000 kronor.

Pengarna går inte till anmälaren, utan till driften av det pressetiska systemet. PO och PON får inte några pengar från staten utan finansieras av fyra medieorganisationer: TU – Medier i Sverige, Sveriges tidskrifter, *Journalistförbundet* och *Publicistklubben*. Det mesta av de cirka sex miljoner kronor som verksamheten kostar årligen kommer från TU.

Varför får inte anmälarna ett skadestånd om de vinner i PON?

Systemets syfte är att ge upprättelse genom offentlighet, publiceringarna av fällningarna. Att besluta om skadestånd hör till rättsväsendets verksamhetsområde.

Krav på pengar är sällsynt i de anmälningar som PO får in. Den enda studie som gjorts för att ta reda på vad anmälarna önskar för att uppleva upprättelse gjordes av Institutet för mediestudier 2016. 35 personer som vunnit antingen i PON eller Granskningsnämnden svarade på en enkät.

På frågan ”*Vad krävs för att du ska känna att du fått upprättelse efter publiceringen?*” svarade 23 personer. Av dem ville 13 ha en ursäkt från mediet och en tydlig rättelse, 7 ville ha tydlig, offentlig kritik av tidningen från PON. Endast tre personer önskade skadestånd. De svarande hade möjlighet att kryssa för fler än ett alternativ.

Vi är olika inför etiken

Vad är det för överväganden som PO och PON gör inför ett beslut?

Det räcker inte med att en tidning skadat en person genom en kritisk publicering. Ofta är det faktiskt medier-

nas roll, som samhällets renhållningsarbetare, att lyfta fram orättvisor och oegentligheter. Det skadar naturligtvis de ansvariga. Men den skadan kan ofta anses som acceptabel, försvarlig, i ljuset av behovet att hålla samhället väl fungerande, med ett minimum av korruption, maktmissbruk och inkompetens.

Fällningarna i PON baseras alltså på att nämnden gjort bedömningen att den utpekade personen utsatts för en skada som är oförsvarlig, som inte kan försvaras med allmänhetens rätt att få kännedom om missförhållanden.

Var gränsen för försvarlighet och allmänintresse går är en omfattande diskussion, som det inte finns utrymme för här. Men plats finns för ett kort exempel:

Ett rattfylleri. Om en privatperson åker fast finns det sällan skäl att peka ut honom eller henne i tidningen. Det som inträffat är naturligtvis mycket olyckligt för den drabbade och dennes anhöriga. Men det hör till privatlivets helgd. Att publicera namnet vore oförsvarligt. Att en rattfyllerist stoppas är naturligtvis av godo, med tanke på de risker som andra i trafiken utsätts för. Men det gör inte automatiskt en namnpublicering försvarlig.

Men om det är en person med en central position i samhället kan det vara annorlunda. Om statsministern eller överbefälhavaren – eller för den delen det lokala kommunalrådet – åker fast för rattfylleri kan det berättas med namn. De har en roll i samhället som gör att allmänheten har rätt att få reda på saken. Det skadar dem som enskilda personer att bli uthängda, men det är försvarligt.

Rättsväsendet kan inte behandla människor olika. Om rattfyllerierna hamnar i domstol ska de som begått samma brott dömas till samma straff. Detta är en av de avgörande skillnaderna mellan lag och etik:

Inför lagen är vi alla lika. Inför etiken är vi alla olika.

Möjligt men vanskligt

Att dra en tidning inför domstol är möjligt, men vanskligt.

I de flesta fall handlar det om att någon anser sig förtalad och vill ställa utgivaren till svars. Många vänder sig till polisen, gör en anmälan och hoppas att rättsväsendet ska ta hand om saken. Så fungerar det emellertid inte.

Förtal är ett brott, men det faller för det mesta inte under allmänt åtal. Vid ett allmänt åtal utreder polis och åklagare väcker åtal och tar saken till domstol. Och samhället står för rättegångskostnaden.

För brott som faller utanför allmänt åtal återstår enskilt åtal. Det betyder att den som anser sig utsatt för brottet själv, oftast med hjälp av en jurist, väcker åtal vid en domstol. Det vanskliga är att om man väcker ett enskilt åtal får man själv stå för alla kostnader om man förlorar. Inklusivt motpartens rättegångskostnader. Det kan bli mycket dyrt, hundratusentals kronor.

Dessutom är möjligheterna att vinna mot en tidning inte särskilt goda. Orsaken kan tyckas paradoxal: att vi har en så stor yttrande- och tryckfrihet i Sverige.

Friheten är bra för samhället i stort. Att man får säga och skriva och trycka nästan vad man vill skapar öppenhet och trygghet, det motverkar till exempel konspirationsteorier och ryktesspridning och resulterar

i välinformerade människor som kan fatta genomtänkta beslut. *(Nog för att det finns undantag; näthat bidrar inte till trygghet för någon, men har ofta en sådan karaktär att det skulle kunna beivras i domstol – om man visste vem som låg bakom och om man tog sig mödan att dra dem inför rätta.)*

Nästan allt är tillåtet att säga och trycka i Sverige. Avigsidan med friheten är att tröskeln är hög upp till den nivå där en domstol anser att en uppgift i en tidning är förtal.

Risken att förlora och bli fattig på kuppen avhåller många från att driva sin sak i domstol.

Goda nyheter

Slutsatsen är alltså att det ligger mycket i kapitelrubriken; det är svårt att få rätt mot en journalist.

Men det finns goda nyheter.

Pressens benägenhet att rätta fel har ökat sedan sociala medier gjorde det möjligt för enskilda att driva sin sak där.

Och Pressens Opinionsnämnd har sedan 2001 beslutat om 796 fällningar. 796 gånger har tidningar fått gå ut på sina egna sidor och medge att man gjort fel mot anmälaren.